

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Tóth Csilla

**A magyar statikus lokatívuszi kifejezések szemantikai
struktúrái**

TÉZISEK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ELMÉLETI NYELVÉSZET PROGRAM

TÉMAVEZETŐ: DR. MALECZKI MÁRTA

Szeged, 2014

1. A dolgozat témája

Dolgozatom a magyar statikus lokatívuszi ragok, névutók szemantikai struktúráival foglalkozik. A disszertációm középpontjában a következő kérdések állnak:

1. A magyar statikus lokatívuszi ragokat, névutókat általában olyan egyszerű mondatokban, melyekben egy DP, PP (a PP-n belüli DP determinánsa: határozott névelő) és egy kopula szerepel, interpretálhatjuk-e kétargumentumú predikátumokként, vagy inkább olyan függvényekként interpretálhatók, melyek a viszonyítási objektumhoz területeket rendelnek?
2. A statikus lokatívuszi ragok, névutók denotációit meg lehet-e adni a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációkként olyan egyszerű állításokban, melyekben olyan szituációról teszünk állítást, melyekben egyetlen lokalizált és egyetlen viszonyítási objektum van?
3. A monotonitáson alapuló következtetések, az objektumok közötti relációkon alapuló adatgyűjtés, illetve a kopula szerepének vizsgálata alapján milyen válaszokat adhatunk a fenti kérdésekre?

Az egyszerű lokatívuszi frázisokat tartalmazó mondatok jelentéséről általában kétféle megállapítást szoktak tenni. Az egyik szerint ezek a mondatok két objektum közötti téri relációról tesznek állítást. A másik szerint ezek a mondatok egy objektum helyéről tesznek állítást. Ezt az utóbbi felfogást tükrözik azok a formális elméletek, melyekben a lokatívuszi prepozíciókat olyan függvényekként reprezentálják, melyek az objektumokhoz valamilyen térdarabot rendelnek. Ebben az esetben a lokatívuszi állítás akkor igaz, ha az alanyi DP denotációja (egy objektum) benne van ebben a területben. Ez a kétféle felfogás tükröződik gyakran az alkalmazott szemantikai modellekben is. Dolgozatomban alapvetően arra a kérdésre keresek választ a lokatívuszi kifejezések különböző szemantikai tulajdonságainak vizsgálatával, hogy a szemantikai tulajdonságok, illetve azok a struktúrák, melyek a lokatívuszi ragokat, névutókat tartalmazó állítások szemantikai szerkezetét alkotják, alátámasztják-e valamelyik interpretációt, vagy a két interpretáció ekvivalens egymással, és egyszerűen választás kérdése, hogy a kutató melyiket alkalmazza.

Azt feltételezhetnénk, hogy nincs jelentősége, melyik interpretációt modellezzük, hiszen ismert, hogy pl. a determinánsok halmazok közötti relációkként való interpretációja valamint

a függvényekként való interpretációja Barwise – Cooper (1981) *Általánosított kvantorok* elméletében ekvivalens egymással.

A dolgozat eredményei azt támasztják alá, hogy a dolgozatban vizsgált lokatívuszi mondatok esetében általánosabban alkalmazható a függvényes interpretáció, következésképpen a magyar statikus lokatívuszi ragok, névutók esetében nem ekvivalens egymással a relációs és a függvényes interpretáció.

2. A dolgozat fejezetei

A dolgozatom a bevezetés és az alapfogalmak ismertetése után négy témakörrel foglalkozik. Először egy kitekintést olvashatunk a lokatívuszi frázisok, illetve állítások szintaktikai szerkezetével kapcsolatban, majd a lokatívuszi ragok, névutók monotonitási tulajdonságainak vizsgálata következik. Ez a vizsgálat egy érv amellet, hogy ha egyforma interpretációt akarunk rendelni a vizsgált lokatívuszi mondatokhoz, akkor a lokatívuszi ragokat, névutókat nem kétargumentumú predikátumokként kell interpretálnunk. A következő fejezetben a Bowerman – Pederson (1992) teszt alapján gyűjtött magyar nyelvű adatokat ismertetem, melyek azon túl, hogy részletes információval szolgálnak az egyes lokatívuszi ragok, névutók használatáról, rávilágítanak azokra a tényekre, melyek problémát jelentenek, ha a lokatívuszi ragok, névutók denotációit a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációkként szeretnénk definiálni. Végül pedig az utolsó fejezet a magyar statikus lokatívuszi mondatok szemantikai struktúrájával foglalkozik, kitérve a kopula egy lehetséges interpretációjára, valamint annak a problémának a megoldására, melyet Herskovits (1997) fogalmaz meg azzal szemben, hogy a lokatívuszi állításokat úgy interpretáljuk, hogy a lokalizált objektum benne van a lokatívuszi frázis által denotált területben. Az alábbiakban ezeknek a fejezeteknek a kivonata olvasható.

2.1. Kitekintés: a lokatívuszi frázisok szintaktikai szerkezete

A lokatívuszi kifejezések szintaktikai szerkezetével foglalkozó nagy terjedelmű szakirodalomból olyan problémákat, illetve elképzeléseket mutattam be, melyek valamilyen módon kapcsolatban állnak a dolgozatom témájával.

A magyar statikus lokatívuszi ragokkal, névutókkal kapcsolatban a különböző morfológiai tulajdonságaik a legszembevetőbbek, így abból indultam ki, hogy ennek milyen következményei vannak a szintaxis szintjén. Kétféle elméleti keretben ismertettem egy-egy lehetséges megoldást a lokatívuszi frázisok szintaktikai szerkezetére vonatkozóan. Kracht (2002, 2003, 2005, 2006) elmélete az egyik, melynek szintaktikai háttérét a kategoriális nyelvtan adja, a másik pedig a generatív szintaxis, melyre vonatkozóan Svenonius (2006, 2008, 2012) és Hegedűs (2013) munkáira támaszkodtam. Svenonius munkáira azért esett a választásom, mert nála a lokatívuszi frázisok szintaktikai szerkezetét alkotó csomópontokat Zwarts – Winter (2000) vektortér modellje motiválta. A két elmélet egymás mellé helyezése elsősorban nem azért érdekes, mert különböző szintaktikai rendszereket használnak, hanem azért, mert kiindulópontjuk eltérő: máshogyan bontják komponensekre a lokatívuszi nyelvi elemeket, illetve más-más módon határozzák meg a szintaktikai kategóriáikat.

Kracht (2002, 2003, 2005, 2006) $[[DP\ L]\ M]$ szerkezetet feltételez a lokatívuszi frázisoknak, melyben L egy *lokalizátornak (localiser)* nevezett elem, szemantikai interpretációja olyan függvény, mely a DP denotációjához helyet rendel. M egy *modalizátor (modaliser)*, mely egy hely típusú denotációt eseménymódosítóvá változtat.

Lényeges, hogy az L és M megkülönböztetése nem azon a konceptuális különbségen alapul, mint ahogyan Jackendoff (1983) különbséget tett a lokatívuszi prepozíciók szemantikájában a HELY (PLACE) és ÖSVÉNY (PATH) típusú kifejezések között. Az utóbbi különbségtételnek a szintaktikai vonatkozása abban áll, hogy a hely típusú denotációval rendelkező PP-eket más típusú igék szelektálják, mint az ösvény típusú denotációval rendelkezőket. Pl. hely típusú denotációval rendelkezik az *él, marad* argumentuma, míg direkcionális argumentuma van a *bújik, jön* igéknek. Kracht rendszerében azonban a lényeg az, hogy adjunktumként vagy komplementumként van-e jelen a mondatban egy adott PP, vagyis Kracht szerint az *él, marad* igék argumentuma, csak úgy mint a *bújik, jön* igék argumentuma LP kategóriájú, és helyet denotáló kifejezések. Későbbi tanulmányában (Kracht 2008) már a Jackendoff (1983) által javasolt struktúrára épülő szerkezetet követi.

2.2. Érv arra, hogy a statikus lokatívuszi ragok, névutók nem interpretálhatók kétargumentumú predikátumokként

Az ötödik fejezetben bemutatom Zwarts – Winter (2000) vektortér modelljét, mert ebben a formális elméletben definiálták a lokatívuszi kifejezések pontmonotonitási tulajdonságát, és ezt a formális keretet használtam a monotonitáson alapuló következtetések vizsgálatához. Ez

a vizsgálat az egyik pillére az érvelésnek. A monotonitáson alapuló következtetések vizsgálatával bebizonyítom, hogy önmagában a lokatívuszi rag, névutó pontmonotonitása nem elég a következtetéshez, következésképp a lokatívuszi rag, névutó szemantikai interpretációját nem lehet általánosan kétargumentumú predikátumként, vagyis a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti közvetlen relációként megadni. A gondolatmenet egy indirekt érvelésen alapszik. Kiindulok abból, hogy különböző nyelvi elemek esetén definiálhatóak a monotonitási tulajdonságaikon alapuló következtetések, így hasonló definíciót lehet adni a lokatívuszi ragok, névutók esetében is. Ebben az esetben azt várhatnánk, hogy a szabály megjósolja a konkrét nyelvi adatok esetében a következtetések helyességét. Ez azonban nem így van. Ezzel cáfolom azt a lehetőséget, hogy a lokatívuszi ragokat, névutókat általában az általam vizsgált mondatokban kétargumentumú predikátumokként lehet interpretálni. A fejezetben formális eszközökkel megmutatom, hogy ha nem a lokatívuszi ragok, névutók monotonitási tulajdonságán alapszanak a vizsgált következtetések, akkor milyen szerepet játszik a lokatívuszi ragok, névutók monotonitási tulajdonsága ezekben a következtetésekből.

A mondat igazságértékének megőrzésében nem kizárólagos szereppel rendelkezik a lokatívuszi rag, névutó pontmonotonitási tulajdonsága, hanem egyszerre befolyásolja azt a lokalizált objektum(ka)t kifejező DP determinánsának monotonitási tulajdonságával, ahogyan azt az alábbi (i-iv) pontokban összefoglalom:

A lokatívuszi rag, névutó monotonitási tulajdonságainak fontos szerepe van a következtetésekből:

i. ha a lokalizált objektumot kifejező DP determinánsa jobbmonoton növekvő, akkor a következtetés iránya megegyezik a lokatívuszi rag vagy névutó monotonitásának irányával: pontmonoton növekvő rag, névutó esetén a viszonyítási objektum növelésével; pontmonoton csökkenő névutó esetén viszonyítási objektum csökkentésével.

ii. ha a lokalizált objektumot kifejező DP determinánsa jobbmonoton csökkenő, akkor a következtetés iránya megváltozik: pontmonoton növekvő lokatívuszi rag, névutó esetén a viszonyítási objektum csökkentésével, pontmonoton csökkenő lokatívuszi névutó esetén viszonyítási objektum növelésével juthatunk igazságmegőrző következtetéshez.

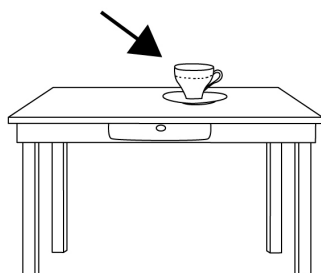
iii. ha a lokalizált objektumot kifejező DP determinánsa nem jobbmonoton, akkor ez blokkolja a következtetést, a lokatíviszi rag, névutó monotonitása önmagában nem elég a következtetés helyességéhez.

iv. önmagában a determinánsok monotonitása sem elegendő ezekben a mondatokban a következtetésekhez. A nem monoton lokatíviszi rag, névutó szintén blokkolja a következtetést, még ha a determináns jobbmonoton is.

2.3. A magyar statikus lokatíviszi ragok, névutók használatára jellemző szituációk; a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációk

Ebben a fejezetben arra akérdésre kerestem választ, hogy ha azokban a szituációkban, melyekben csak egyetlen lokalizált és egyetlen viszonyítási objektum van, meg lehetne határozni a statikus lokatíviszi ragok, névutók denotációit a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációk alapján, melyek lennének ezek a relációk egy-egy rag, névutó esetében, illetve milyen lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációkkal jellemezhetők azok a szituációk, melyek egy-egy rag vagy névutó használatára jellemzőek. Ehhez azt a módszert választottam, hogy egy nemzetközi tipológiai kutatásokban már régóta alkalmazott teszt – a Bowerman – Pederson (1992)-féle teszt – segítségével adatokat gyűjtöttem. Adataim saját kutatási céljaimon kívül részét képezhetik annak a nemzetközi adatbázisnak, mely ezen a teszten alapul, így felhasználhatóak más, pl. tipológiai kutatásokhoz. A teszt képeit elláttam a Zwarts (2012) által meghatározott kódokkal, melyek a képeken látható objektumok közötti relációk topológiai, erődinamikai és vertikális elrendezésére vonatkozó tulajdonságokat jelölik.

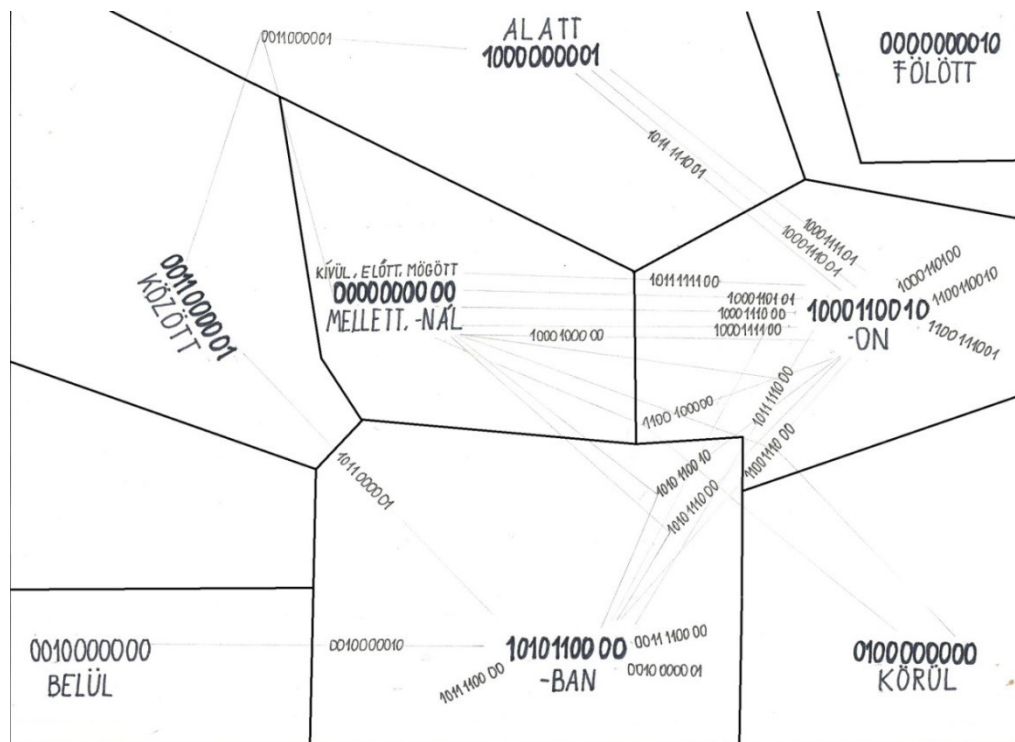
A *Topological Picture Series* (Bowerman – Pederson 1992) teszt 71 képet tartalmaz, melyek mindegyikén két objektum látható (l.1. ábra). A lokalizált objektumra minden képen egy sötét nyíl mutat.

1. ábra

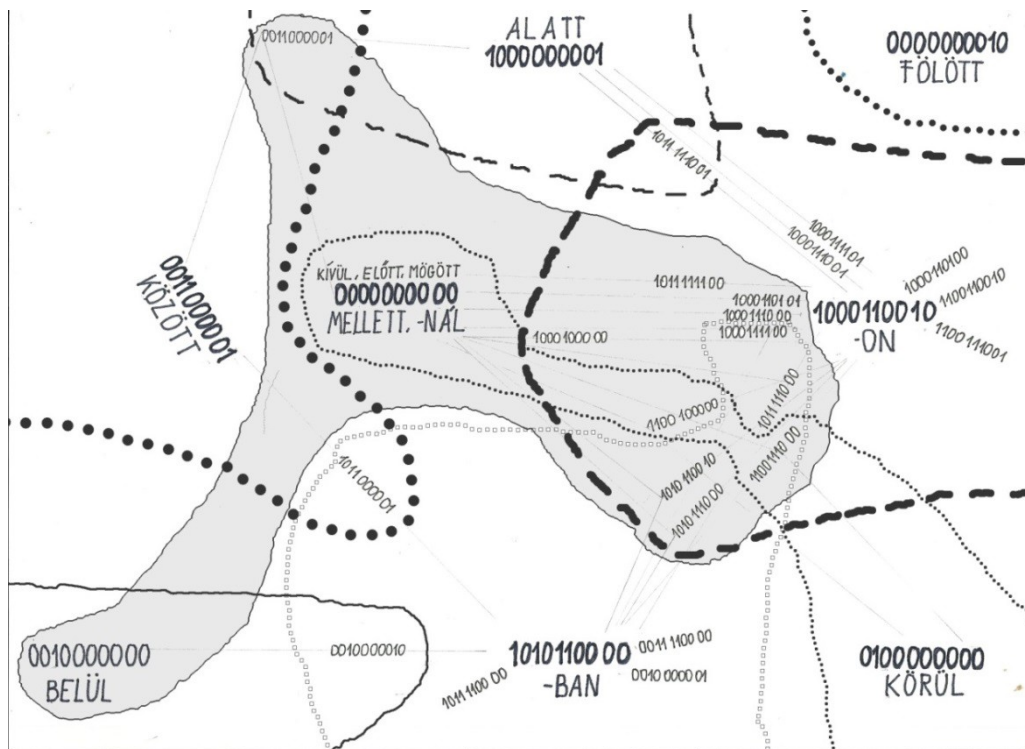
A tesztet úgy tervezték, hogy tartalmazza a legtöbb alapvető topológiai relációt. Azonban a tesztképsor egyenlőtlen arányban tartalmazza ezeket a relációkat, s ezt a tényt az adatok értékelésekor figyelembe kellett venni. Az adatgyűjtéskor a teszthez mellékelt utasításokat követtem. Az adatgyűjtés módszere a személyes lekérdezés volt. 30 adatközlőtől gyűjtöttem adatokat.

A dolgozatban ismertetem az egyes ragokra, névutókra kapott eredményeket, majd ezen eredmények összegzéseként készítettem két térképet Gärdenfors – Williams (2001) alapján. A teszt képei 31 különböző kódsorozat valamelyikével jellemezhetők. Ezt a 31 különböző kódot úgy helyeztem el, hogy a prototipikusakat (illetve, amelyeket a teszt alapján legjellemzőbbnek lehet tekinteni) egy terület magjának vettem. Az egy-egy ragra, névutóra legjellemzőbb kód körül helyeztem el a többi kódot, amelyet az adott rag, névutó esetében használtak. A legjellemzőbb kódtól való távolság fordítottan arányos azzal, hogy milyen gyakran használták az adott kódsorozat esetében az adott legjellemzőbb kódhoz tartozó ragot vagy névutót. A kategóriahatárokat az első térképen Gärdenfors – Williams (2001) által is alkalmazott *Voronoi-tesszelláció* alapján határoztam meg úgy, hogy az egyes kódok ahhoz a prototipikus mag által uralt területhez tartozzanak, melyhez legközelebb vannak (2. ábra).

2. ábra

A második térképen a kódok által reprezentált szituációknak ugyanez az elrendezése látható, de a kategóriahatárokat a konkrét adatok alapján határoztam meg.

3. ábra

Amit megfigyelhetünk a két térképpel kapcsolatban, nagyon érdekes: egyrészt, a kódsorozatok elrendeződését, egymáshoz való viszonyát a nyelvi adatok határozták meg, másrészt viszont a két térképen a területek határai jelentősen eltérnek. Ez azt jelenti, hogy ha a statikus lokatívuszi ragok, névutók a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti közvetlen relációkat denotálnák, akkor feltehetően azok állítások, melyeket az adatközlők megfogalmaztak az egyes képeken ábrázolt szituációkra vonatkozóan, létrehoztak volna a szituációkon egy ahhoz hasonló felosztást, mint amit a Voronoi-tesszellációval kaptunk.

Az alábbiakban összefoglalom azokat a tényezőket, melyek problémát jelentenek a relációs definíciók szempontjából.

A *-nÁL* rag esetében például nem volt olyan szituáció, amely esetében kizárólag ezzel a raggal válaszoltak volna, és a *-nÁL* azokban a szituációkban volt a leggyakoribb, mikor az objektumok közötti relációk egyik más ragra, névutóra sem voltak jellemzőek. A másik jellegzetessége a *-nÁL* ragnak, hogy többször használták a második válaszokban, mint az első válaszokban, vagyis valószínű, hogy ez a rag rendelkezik a legkevésbé specifikus jelentéssel. Ezt a jelentést azonban nem lehet a 0000 0000 00 kódsorozattal jelölt lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációkkal azonosítani, hiszen ez a kódsorozat nem alulspecifikált relációkat kódol, hanem nagyon is specifikus: semmilyen reláció nem áll fenn az ilyen kódsorozattal jellemzett szituációkban a lokalizált és a viszonyítási objektumok

között. A Zwarts (2012) által definiált rendszerben mégis az ilyen kódsorozattal jellemzett szituációk tűnnek prototipikus szituációknak a *-nÁl* számára.

Egy másik probléma, hogy a horizontális irányokat nem lehet objektíven kódolni, így a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációk alapján nem tudtunk különbséget tenni a *-nÁl*, *mellett*, *előtt*, *mögött*, *kívül* jelentése között. Azonban abból, hogy mindezeket a névutókat ugyanazzal a kódsorozattal jellemzett szituációkban használtuk prototipikusan, nem következett, hogy közülük bármelyik olyan széleskörűen használt alternatíva lenne, mint a *-nÁl*.

Egy másik tényező a *körül* névutó elemzése során merült föl. A *körül* névutót olyan szituációk esetében is használták, melyben a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációt nem jellemezte a *részleges körülkerítés*, ami az összes többi olyan szituáció esetében fennállt, amelyek leírására a *körül* névutót használták. Vagyis kétféle típusba tartoznak azok a szituációk, melyekre *körül* névutós válaszokat adtak. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a jelentést objektumok közötti relációkként határozzuk meg, akkor a *körül* névutó esetében két jelentést kellene definiálnunk. Ha viszont olyan függvényként képzeljük el a *körül* denotációját, mely a viszonyítási objektumhoz hozzárendeli azt a területet, mely körülveszi a viszonyítási objektumot, akkor elegendő egy jelentés a *körül* számára.

Az alternatív válaszokat sem tudjuk megmagyarázni pusztán a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációkkal, illetve ezeknek a relációknak az optimalitás elméleten alapuló hierarchiájával.

Ezek a problémák nem általánosan jellemzők minden lokatívuszi ragra, névutóra, de mivel egységesen szeretnénk kezelni őket, illetve a szemantikai tulajdonságaikat, nem hagyhatjuk ezeket figyelmen kívül.

A lokalizált és viszonyítási objektumok közötti relációk alapján a lokatívuszi ragok, névutók denotációit nem lehet meghatározni minden lokatívuszi rag, illetve névutó esetében. Általánosságban inkább azt mondhatjuk, hogy ezek a relációk a kontextusnak olyan paraméterei, melyeket észlelünk, és amelyekeken pragmatikai elvek működhetnek (Herskovits 1985).

2.4. A magyar statikus lokatívuszi állítások szemantikai struktúrái

Ebben a fejezetben Wunderlich (1991) alapján pontosítottam a magyar statikus lokatívuszi állítások szemantikai szerkezetét: azt az álláspontot képviselem, hogy ha az objektumok lokációs tulajdonságát a kopula és a lokatívuszi frázis együtt fejezi ki, és a kopula szemantikailag nem üres, akkor kopula szemantikai interpretációja Zwarts – Winter (2000) vektortér modelljében a loc^{-1} függvény, a lokatívuszi PP denotációja pedig terület. A loc^{-1} függvény a lokatívuszi frázis denotációjához, ami egy vektorok végpontjai által meghatározott terület a vektortér modellben, hozzárendeli azon objektumok halmazát, melyek benne vannak ebben a területben. Zwarts – Winter (2000) vektortér modelljében pedig egyszerű megoldást javaslok arra az általános problémára, aminek speciális esete Herskovits ellenvetése a függvényes interpretáció ellen, vagyis amikor a lokalizált objektumok túlnyúlnak a lokatívuszi frázis denotációját alkotó területen.

3. Összegzés

A dolgozat eredményei alapján tehát a következő állításokban összegezhetjük a dolgozat fókuszában álló kérdésre a válaszokat:

1. A magyar statikus lokatívuszi ragok, névutók nem viselkednek kétargumentumú predikátumokként a vizsgált állításokban, következésképp a denotációikat nem a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti közvetlen relációkként kell megadni, ha egyforma szemantikai interpretációkat kívánunk adni ezeknek a mondatoknak. (Vagyis ha nem kezeljük külön azokat az állításokat, mikor a lokalizált objektumot denotáló DP is határozott névelős.)
2. Ha mégis külön vizsgáljuk azokat a szituációkat, melyekben egyetlen lokalizált és egyetlen viszonyítási objektum van, az adatelemzésen alapuló eredmények is azt támasztják alá, hogy nem a lokalizált és viszonyítási objektumok közötti közvetlen relációkként célszerű a lokatívuszi ragok, névutók denotációit definiálni.
3. Ha a kopula és a lokatívuszi PP a magyarban együtt fejezik az objektumok lokációs tulajdonságát, és a kopula szemantikailag nem üres, akkor a magyar statikus lokatívuszi ragokat, névutókat olyan függvényekként kell interpretálni, melyek a viszonyítási objektumokhoz területet rendelnek.

Hivatkozások:

- Barwise, J – Cooper, R (1981): Generalized Quantifiers. *Linguistics and Philosophy* 4(2). 159-219
- Bowerman, M – Eric Pederson. (1992). Topological relations picture series. In Stephen C. Levinson (ed.), *Space stimuli kit 1.2*: November 1992, 51. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics.
- Gärdenfors, P – Williams, A (2001): Reasoning about Categories in Conceptual Spaces. *IJCAI*, 385-392
<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/254912> (2013.12.15.)
- Hegedűs, V (2013): *Non-verbal Predicates and Predicate Movement in Hungarian*. LOT, The Netherlands <https://nytud.academia.edu/VeronikaHeged%C5%B1s> (2014.04.13.)
- Herskovits, A (1987): Language Spatial Cognition and Vision. in: Olivero Stock (ed) *Spatial and Temporal Reasoning*. 155-202.
- Kracht, M (2002): On the Semantics of Locatives. *Linguistics and Philosophy* 25, 157-232.
- Kracht, M (2003): Against the Feature Bundle Theory of Case. in: Ellen Brandner, Heike Zinsmeister (eds): *New Perspectives on Case Theory*, CSLI
- Kracht, M (2005): The Semantics of Locatives in the Uralic Languages. in Fernandez-Vest, J (ed): *Les Langues Ouraliennes aujourd'hui*. Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences Historique et Philologiques, No 340. Editions Honoré Champion, 145-158
- Kracht, M (2006): Directionality selection. in Patrick Saint-Dizier (ed): *Linguistic Dimensions of the Syntax and Semantics of Prepositions*. Springer. 101-114.
- Svenonius, P (2008): Spatial P in English. in *Cartography of Syntactic Structures*, vol. 6, edited by Guglielmo Cinque and Luigi Rizzi (Oxford University Press)
- Senonius, P (2012): Structural Decomposition of Spatial Adpositions.
<http://ling.auf.net/lingbuzz/001776> (2014. 06.10)
- Zwarts, J (2012): Mapping the meaning of prepositions. Workshop 'The Meaning of P' Ruhr-Universität Bochum November 23-25, 2012
http://www.linguistics.rub.de/TheMeaningofP2012/Zwarts_Handout.pdf
- Zwarts, J-Winter, Y. 2000: Vector Space Semantics: a Modeltheoretic Analysis of Locative Prepositions, *Journal of Logic, Language and Information* 9: 169–211